

2024-2025 өөрөдйлге чылында төрөөн чогаал эртемниге олимпиада
(муниципалдыг денел)
7 класс

Эргим уруглар!
Төрөөн тыва чогаал эртемниге билинерни хынап, олимпиадага киржип чедип
келгенинерге өөрүп тур бис. Чедиишкинерни күзедивис!

Онаалгалар:

I. Улустун аас чогаалы

- 1) Маадырлыг тоолдарны айыт:
 - а) «Агар-Сандан ыяш»
 - б) «Балыкчы Багай-оол»
 - в) «Танаа-Херел»
 - г) «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей»

- 2). Улегер домактарны уламчыла:

Чалгаанын мурнунда кочу,
Кетидинин мурнууда үчүдү.

Аксын-биле аал көжүрбө,
дымиз -биле дымт ужурба.

Будуктуг ыяшка куш *Умалт*
Будуктуг. өггө Умалт.

- 3). Чер аксы манаан чемдик кара өглүг Челбиге кадай кайы тоолдун маадыры ийик?

II. Чогаалдын авторун, жанрын толарадынар:

- 1) «Каң-кыс» - *Владимир Сурин-оол, улустун аас чогаалы.*
- 2) «Араттын сөзү» - *Салтан-Тока, улустун аас чогаалы.*
- 3) «Аас чогаал» - *Доржу Сүзүмовт Күүлөр, улустун аас чогаалы.*
- 4) «Чүү болганыл» - *Байкара Көкөүшев, тоол.*

III. Дараазында үзүндүлөрни кайы чогаалдан алган-дыр, чогаалдын адын, авторун бижинер.

1) Чаш кулун ак энчек кырында чытса-ла чыдар. Эртиненин дискектери кезек-кезек саргып аарыыр дээрден башка, холу мөге-шыырак хевээр турган... (Оон) ак хаваан суйбап-суйбап, база катап аксындыва сүт кударга, даамчырап чыткан боду даваннарын хордаанзыг дырбаннадын, бажын түвексингензиг дүрбүй бээр болган.

Калырмаал Калган - Умалт, Эртине - Чыткан

2) Орус уругларның ойнап турар аргазын, аажы-чаңын билип, шээжилеп алыр дээш, ырактан пат-ла кайгаан турар мен. Ол ынчаарда бодумга безин билдирбейн бо-ла чоокшулай бергеш, сөс-чугаазын ыңнаптар апарган мен. Ойнап турганнар мени база-ла сонуургап көрүп турар апарганнар.

Азгаранды.

- 3) Эгер маадыр Ирбин менээ
Эзир чүглүг согун берди.
Теве малдыг акым Аржай
Теве дүгү энчек берди.
Сайын-Уран чаavamдан
Чайыр мөнгүн билзек алдым.
Алган чуулум – дыка көвей,
Лартыктааштын, албайн келдим.

Салмак-Токо

- 4) Алды баштыг Кара-Дагны
Аал-ла кылып алылыңар.
Альзында барып-барып,
Амыр-шөлзэн чурттаалыңар...

Кашин-Лопсан

IV. Чогаал теориясы

Дараазында тодарадылганы улаштыр бижинер.

Маадырлык тоолдар (эпос) дээрге...

чогаадыкчыларнын соттарынын
чыгыдан калган тоолдору башыр.

V Чогаадыкчы ажыл.

М. Кенин-Лопсаннын «Хайыралыг Калчан-Шилги» деп чогаалынга даянып алгаш, «Эки аьтка ээ хөй» деп кыска чогаадыгдан бижинер.

Кулун бичим турда огу агазынга апарып берген. Ага-
зынга келген шайга дептир: „Бу кулунну озаран, өстүрүп
берип көрөм, агай!“ деп дийэти. Агага аурган: „Кашин-Кулун
өстүрөри бере бергай, ашу дорукун - өстүрүп аарга докка берге,
аш кангаар сен дээн өстүрөп айканы мен, огуу!“ деп агага
чыгашкан. Кулун бичим турда абадан өрчүлөр чүгүп
чипкен. Кулунну хүшүк-не аар аак сүттүк шай-биле
челгерер турган. Кулун иезиниң эминин эмин өрөк-
гем белгем, сүттүк ичин илгадае турган. Аяк
сүттүк чыттан-чыттан тоовае турган. Ынчага-
даа агага казодор, тогулдур - чытандар ичиртир
турган. Бу кулунну чаш урумар хайыг азын айтырар
турган: „Абага чок бе? Кашан барган бу?“ деп айтырар
турганнар. Ынча тура кашан ашак урумары могога
дептир: „Бир эве сийер хүшүк-хүшүк бу аак сүттүк шай
эскер турар белеңдерге до кулун өлбөс“ деп бу ашак хүшүк-
хүшүк чүгүп чыгарган турда кулун селкиккен. Бу ашактар
2014